

Др Сузана Медар,*
Доцент Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК
doi:10.5937/zrgfni1776135M

UDK: 342.1:316.324
Раđ примљен: 01.10.2017.
Раđ прихваћен: 30.11.2017.

УТОПИЈСКИ „ПРЕЛУДИЈУМ“ СВЕОПШТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Апстракт: Свеопшта глобализација је од извесних друштвених слојева жељени али неостварљиви циљ. Нижи степени глобализације су могући и остварљиви. Може се у литератури пронаћи и поистовећивање глобализације са остваривањем улоге САД као упадљиво доминантних у међународним односима, односно њихове водеће позиције у процесу глобализације, па се чак и сам процес глобализације често назива американизацијом. Оно што је непобитна чињеница јесте да у стварном, динамичном свету нема само слагања, хармоније и мира већ и надметања, сукоба и ратова. Неки о 21. веку говоре као о новом стогодишњем рату, ружном времену хаоса, немира и насиља на многим местима планете. Драматичне социјалне борбе око глобализације – њеног демократског или репресивног, хуманијег или асоцијалног, мултиполарног или униполарног лика – постају нови кључ разумевања друштвених збивања. Док једни у глобализацији виде објективан и спонтан планетарни процес, за друге је она искључиво пројект доминације Запада.

Кључне речи: држава, глобализација, утопија.

1. Увод

Повод за постављање „тезе“ у наслову дало нам је одређење утопије као „мисаоно делатног узлета над постојећим“. Чини се да у глобализацији као идеји и пракси постоји тако схваћена утопија. Наиме, глобализација стално тежи да шири своје могућности не би ли дошла до свеопште. Има у овоме, чини се, нечег од Аристотелове ентелехије. Искористили смо музички термин прелудијум због његове сликовитости. Прелудијум као музичка предигра, уводна музика, треба да покаже такав, само у теорији права,

* medars@prafak.ni.ac.rs

покушај спајања и упоређивања утопије и глобализације. Специфичност глобализације као утопије је у томе што место њеног дешавања нису ни острво ни град већ цео свет. Отуда космополитизам као карактеристика свеопште глобализације.

Глобализација је збивање које обухвата све друштвене процесе и односе планетарног карактера, мењајући далекосежно природу националне државе и међународног поретка. Та промена није само добровољна, већ често драматична и крвава јер се врши путем сукоба, разарања и ратова. Глобализација се дешава свим људима, али њу много боље осећају, схватају и разумеју они појединци и друштвени слојеви који чине елиту неке заједнице или државе, док домашаји глобализације на локалном нивоу још нису толико снажни и далекосежни. „Међутим, услед многих сложених разлика, глобализација, нажалост, прави расцепљен и противуречан свет“ (Кајтез, 2010, 151). Губитници глобализације сматрају да свет није праведан и да планетарни процеси богате чине још богатијим док сиромашни остају на маргинама живота.

2. Појам глобализације

Појам „глобализација“ као и сродни појмови „глобализам“ и „мондијализам“ појавио се у академским расправама крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, да би се њиме означио феномен растућих интегративних промена савременог света. Сама реч „глобализација“ потиче од латинске речи *globus*, што значи Земља, земаљска кугла, округло или лоптасто небеско тело у свемиру. По томе, дакле, глобализација обухвата све друштвене процесе и односе који имају планетарни карактер, који се манифестује у свим аспектима светских збивања. Неки еминентни аутори говоре да је глобализација синоним за „свет без граница“. Глобализација, као један од кључних феномена данашњице, примарно утиче на обликовање друштвене стварности, најважнијих појава и процеса у савременом свету. Глобализација се, својим бројним појавним облицима, реализовала готово у свим сегментима људског живота. Њена свеобухватност и свеprisутност учинила је овај процес једним од најактуелнијих и у академским круговима, захваљујући чему је концепт глобализације у последњих двадесетак година постао „светски интелектуални хит“ (Вулетић, 2003, 10).

„Упостављање поузданих теоријских упоришта која омогућавају разумевање глобализације, одвија се у отежаним условима из најмање два разлога“ (Новаковић, 2012, 21). Први разлог је парадоксалан јер потиче из саме хиперпродукције унутар дискурса о глобализацији. То изазива извесну „какофонију“ покушаја да се оствари допринос дефинисању

глобализације, задатак разумевања глобализације чини сложеним и може деловати збуњујуће, нарочито за лаички део читалаца или недовољно опрезне истраживаче“ (Новаковић, 2012, 21). Други фактор отежаног дефинисања глобализације лежи у чињеници да је сам појам глобализације начињен од противуречности. Одговори на најважнија питања које отвара глобализација потичу директно из дуалистичке структуре упитаности о овој теми.

У изразито хетерогеном дискурсу о глобализацији, чини се да је најприхватљивија подела аутора на: 1) „скептике“, 2) „глобалисте“, односно „хиперглобалисте“, 3) „антиглобалисте“ и 4) „трансформационалисте“ (Дабовић, 2008, 168). Скептици негирају постојање глобализације као друштвеног феномена, чак сматрају да је глобализација фикција, само имагинарни предмет теоријске дебате. Они сматрају да „међузависност није својствена само најновијем, глобалном друштву и да су његови главни акти националне владе“ (Вуковић, 2008, 200). Као потврда оваквим ставовима истиче се да за већину земаља спољна трговина доноси мањи део укупних прихода, при чему се највећи део спољнотрговинске размене не одвија широм света, већ међу регионима, као што су Европа, Америка и Азија са Пацификом.

Међу теоретичарима који прихватају постојање глобализације као друштвеног феномена постоји подвојеност по питању карактера глобализације. На једном теоријском полу су аутори који су означени као глобалисти, односно хиперглобалисти са екстремно про-глобалистичким ставовима. Сви они сматрају да је глобализација објективни планетарни процес, односно актуелна фаза развоја људског друштва, те стога историјска нужност. „Глобализација је догађање које није ствар воље нити избора, већ цивилизацијска тековина која се реализује подједнако у свим друштвеним сферама“ (Fredman, 2000, 126). Глобалисти углавном указују на позитивне ефекте ширења идеологије неолиберализма и тржишне економије. Они се при томе залажу за ширење глобализације у смеру „одозго према доле“, односно од влада, међународних институција и мултинационалних корпорација према становништву, као и од развијених држава према неразвијеним.

Антиглобалисти познају само негативне аспекте глобализације. Они се опредељују за смер ширења „одоздо према горе“, односно од самосвесних појединаца и неформалних група према владама држава и међународним институцијама. Антиглобалисти сматрају да се бројни негативни ефекти глобализације (све израженија дискрепанција између најсиромашнијих и најбогатијих држава, примери оружаних интервенција великих сила

према малим народима без одобрења међународне организације итд.) могу надоместити само сасвим супротним обликом светске интеграције, који би се заснивао на начелима истинске демократије, поштовању гласа слабијих и сиромашних земаља у међународним односима, поштовању националних културних традиција и сл.

Трансформационалисти заступају избалансирани приступ те глобализацију посматрају свеобухватно, као процес који има вишеструке узроке и који се огледа у свим друштвеним областима. Ови аутори превазилазе и постојеће разликовање на позитивно и негативно виђење глобализације, као и на успостављање глобализације „одозго“ или „одоздо“. Један од најзначајних теоретичара овог усмерења је Ентони Гиденс (Anthony Giddens) по коме глобализација није само један процес већ комплексан сет процеса. Он широко посматра и проблем неједнакости који проузрокује глобализација, сматрајући да је ширење неједнакости много озбиљнији проблем с којим се суочава светско друштво и да се за то не могу једноставно окривити богате земље. Гиденс сматра да глобализација није, бар не за сада, глобални поредак који је вођен колективном људском вољом, већ да се тај поредак појављује у архаичном, непредвидивом облику ношен мешавином економских, технолошких и културних императива.

Од домаћих аутора осврнућемо се на дефиниције појма глобализације Мирослава Печујлића и Душана Дабовића. Печујлић сматра да је за правилно разумевање глобализације неопходно разликовање, с једне стране, објективног процеса и с друге стране, форме коју међузависност и глобални поредак задобијају. „Глобализација као објективни процес представља универзално и трајно стремљење човечанства, почев од првих усамљених група хомонида, преко архаичних империја, до модерног светског поретка који карактерише међузависност све ширег круга друштава, односно компресије времена и простора, уз успон трансационалних сила и институција“ (Печујлић, 2005, 17). Друго, и по Печујлићу пресудно обележје глобализације јесте форма, односно карактер који глобализација задобија, јер „међузависност, сама по себи, не одређује аутоматски карактер повезаности, она може задобити демократске или ауторитарне, асоцијалне или хуманије форме“ (Печујлић, 2005, 18). Дабовић се углавном бави глобализацијом права, али у систематском духу даје и дефиницију глобализације уопште: „глобализацију можемо дефинисати као глобални друштвени процес са субјективним елементима који производи позитивне и негативне последице у свим друштвеним областима, при чему су последице истовремено његови узроци, што доводи до убрзања овог процеса“ (Дабовић, 2007, 17).

Глобализација као синоним за „свет без граница“ се од аутора до аутора различито схвата, зависно од тога да ли се она сматра процесом или пројектом. Наиме, уколико се глобализација посматра као процес она је неизбежна. Ово је мишљење већине аутора. Уколико се пак глобализација схвата као пројект, она није неизбежна, односно неопходна. И у погледу времена настанка глобализације постоји несагласност. Ту, пре свега, треба разликовати идеју глобализације од глобализације као специфичног реалног поретка. „Очигледно је да су идеје глобализације давно посејане у људском роду у идеји, *утопији* (подвукла С. М.), вољи за моћи и трајном стремљењу људског трагања, али и да су се потребе, нужне и довољне претпоставке за њен планетарни замах створиле после укидања биполарности света и пада Берлинског зида“ (Кајтез, 2010, 157).

2.1. Основни видови глобализације

Видови, односно врсте глобализације се могу препознавати по различитим критеријумима. Најпре, обим глобализације, демократски или ауторитарни карактер глобализације, области у којима је глобализација присутна итд. Што се тиче првог набројаног критеријума, обима глобализације, она се може ширити на већи или мањи круг субјеката. Овде се могу разликовати свеопшта глобализација која обухвата све уже ентитете, били то појединци или државе и нације. По овом критеријуму глобализација се може представити сликом концентричних кругова, мањих ка центру, већих, односно обухватнијих ка удаљенијим концентричним круговима.

Што се другог критеријума тиче, свакако је пожељно да глобализација има демократски карактер. За светски поредак и међународни мир је опасност кад глобализација поприми ауторитарни карактер. Постоје четири основне карактеристике ауторитарне глобализације. Наиме, данас је на делу глобализација сиромаштва великих размера, с једне стране, а стицање огромног богатства уске елите моћи, с друге стране. Јаз између богатих и сиромашних све више расте, тако да богати постају још богатији а сиромашни још сиромашнији. Друга карактеристика ауторитарне глобализације своди се на све веће заштрављање културних конфликта, етничке сукобе, конфронтирање цивилизација. У том контексту, у виду реакције на глобализацију ничу национализми, као подлога за конфликте и сукобе. По неким теоретичарима, процес глобализације може довести до грађанског рата светских размера. Трећа карактеристика указује на супротстављање тенденција ка стварању ауторитарне светске државе и тенденција изграђивања глобалне демократије. „Док на једној страни уочавамо милитантно крило глобалне елитне моћи (САД), које тежи да буде пресудни субјект одлучивања, на другој страни видимо Европску унију,

која се, заступајући заједнички (подељени) суверенитет, појављује као снажан заступник демократске транслационе политичке организације“ (Кајтез, 2010, 156). И најзад, четврта карактеристика која се тиче значајног заокрета ка централној улози војне силе у свету, нарочито после терористичког чина од 11. септембра 2001. године, када нова америчка војна доктрина допушта употребу нуклеарног оружја, сврставајући га у категорију конвенционалног оружја.

У погледу области које захвата глобализација постоји мање-више јединственост код аутора. Готово сви сматрају да се ради о сложеном процесу који обухвата области социјалног, економског и културног. Неки овој тријади додају још неке области као што су политика, право, идеологија, екологија, наука, религија, забава, спорт, медији... “Глобализација је један композитни проблем са социјалним, економским, политичким, културним али и идеолошким, технолошким и психолошким компонентама“ (Јовановић, 2017, 98). Оно што је, такође, константа код готово свих аутора јесте чињеница да се економска глобализација сматра основном, базичном. Тзв. економизација је *primus* мотор глобализације. Циљ економске глобализације је формирање једног, тј. глобалног тржишта. То је само језгро глобализације. Управо, економија јесте област у којој се глобализација најпре појавила и у којој је најдаље одмакла. Израз економска глобализација данас се користи да се једним именом означе сви процеси којима се националне економије интегришу у токове светске економије. „У савременом смислу, глобализација у области економије означава пораст интеграције економија широм света, посебно у области трговине и финансијских токова. Термин се односи и на кретање људи (радне снаге) и знања (технологије) преко међународних граница“ (Новакровић, 2012, 33). Иако је блиска појму међународне економије, глобална се од ње разликује јер се не одвија између неколико држава, већ су њоме обухваћене готове све државе које наступају на глобалном тржишту као новом економском простору.

2.1.1. Глобализација права

Глобализација права је интегрални део процеса глобализације као процеса друштвене трансформације савременог света, те су „објективни и субјективни узроци и последице процеса глобализације истовремено узроци и последице глобалног усклађивања права“ (Дабовић, 2008А, 178). У литератури се помиње и обухватање свих држава под један „политичко-правни кишобран“. Правна глобализација је од свих других најблискија са политичком која значи растућу међузависност политичких заједница и ширење демократског уређења. То доводи до прогресивног

слабљења суверенитета држава, при чему долази до преношења њиховог суверенитета на међународни ниво, уз повећање броја међународних организација. Највећи помак у том смислу, учинила је Европска унија, прерастајући из економске заједнице у унију са зачетком државне творевине. Међутим, без обзира на растући интегративни процес треба „прихватити реалност да су суверене националне државе још увек, у великој мери, субјекти међународног права и носиоци правног система на својој државној територији, те да су, у том смислу, субјекти међународне интеграције у области права“ (Дабовић, 2008Б, 472).

„У савременом праву се истовремено рефлектују процеси глобализације у свим друштвеним областима и генерише даљи ток ових процеса“ (Дабовић, 2007, 18). При томе, и само право доживљава трансформацију, тако да се све више губи разлика између међународног и националног права. Процес глобализације међународног права запажа се у константном развоју ове гране права и то почев од завршетка Другог светског рата, а још интензивније од почетка последње декаде 20. века. Развој се огледа на глобалном и регионалном плану, и то како у квантитативном тако и у квалитативном смислу. Наиме, у овом периоду долази до наглог повећања броја усвојених међународноправних докумената, пре свега у оквиру ОУН. Основани су нови судови и уопште повећан је број међународних арбитража. Помак у квалитативном смислу се огледа, пре свега, у томе да се, за разлику од традиционалног система међународног права, у коме су субјекти биле искључиво међународно признате државе, надлежност међународног права све више проширује директно на појединце. Такође, видљив је и тренд пораста значаја тзв „меког права“ (soft law), односно норми које за државе нису правно обавезујуће, али које одражавају спремност држава да партиципирају у међународној заједници.

У истраживању глобализације права, треба одговорити макар на два питања: једно су друштвени узроци а друго последице феномена усклађивања права у контексту процеса глобализације. Сви узроци усклађивања права у процесу глобализације могу се поделити на објективне и субјективне. У духовној сфери је посебно тешко разликовати ове изворе, јер је на делу динамични процес преклапања и међуутицаја. У сваком случају, треба нагласити да разлике између објективних и субјективних узрока нису истовремено разлике између материјалних и духовних творевина, јер објективни узроци могу бити не само материјалне него и духовне творевине. С друге стране, субјективни узроци за своју основу увек имају само духовне творевине, биле оне рационалне или ирационалне.

Постоје „четири основне групе објективних (друштвених) узрока – технолошки, економски, међународнополитички и културни“ (Дабовић, 2007, 33). Сви они не делују самостално на развој, односно преузимање права, већ посредно, преко „правних института“ (Ренер, 1977, 4). Последњих деценија 20. века и почетком 21. века, експлозивни развој нових технологија је омогућио изузетно убрзање процеса глобализације. Нове технологије, пре свега информационе технологије и биотехнологија, омогућавају „неслућени друштвени напредак, који се огледа у компресији времена и простора, али и у побољшању здравља људи, ширењу знања, економском расту и директнијој партиципацији грађана у њиховим заједницама, те су међу примарним чиниоцима убрзања процеса глобализације“ (Печујлић, 2005, 55).

Економија је, уз технологију, у процесу глобализације свакако најекспониранији чинилац трансформације савременог света. Аутори коју одлучујућу улогу у процесу глобализације придају економским чиниоцима означавају се као „економски детерминисти“. Међу њима је познат Френсис Фукујама, аутор теорије о крају историје. Он, наиме, сматра да глобализација не доноси ништа ново, осим развоја светског тржишта капитала. Иако су овакви ставови неодмерени и једностранни, чињеница је да је са распадом Источног блока успостављено јединствено тржиште робе, услуга и капитала, а напредним технолошким достигнућима је омогућена њихова све снажнија експанзија. Економски чиниоци су најизраженији у областима финансија, трговине, производње, регионалног економског повезивања и пословања транснационалних компанија. Економски чиниоци глобализације су, с обзиром на то да је трансформација права интегрални део процеса глобализације, истовремено и чиниоци феномена уједначавања права на глобалном нивоу путем преузимања. При томе, економски чиниоци глобализације су истовремено и последице, што доводи до убрзања овог процеса.

Процес глобализације у области политике обухвата два елемента: растућу међузависност политичких заједница и ширење демократског уређења. За процес растуће међузависности политичких заједница везује се прогресивно слабење суверенитета држава, при чему долази до преношења суверенитета на међународни ниво, уз повећање броја међународних организација. У том погледу, највећи помак је учинила Европска унија, прерастајући из економске заједнице у унију са зачетком државне творевине. Постоје различита схватања у погледу судбине суверенитета националних држава у процесу глобализације. Поменућемо само једно, аутора Даниела Бела који је утврдио да је у развијеним друштвима Запада политичка форма националне државе постала сувише

мала да реши велике проблеме и истовремено сувише велика да реши мале проблеме. Што се демократизације у свету, односно ширења демократског уређења тиче оно се везује за последње две декаде у 20. веку. Овде треба бити врло опрезан јер за демократско уређење није довољно само постојање слободних избора. Под велом демократије се и у међународним, као и у националним оквирима може дешавати стварно сужавање демократског процеса, елитизам, корупција, неодговорност и гола борба за власт.

Европска унија је један од најизразитијих примера развоја процеса глобализације. За нас су посебно значајни механизми усклађивања права трећих земаља са правом Европске уније, јер смо, као и скоро све земље у транзицији, услед предности које пружа чланство у Унији, изразили жељу да јој се прикључимо. У зависности од „националног правног система, језика и других околности, право ЕУ се може увести у национални правни систем методом преношења или методом преформулисања“ (Дабовић, 2007, 95). Могуће је и комбиновање ових метода. Најкраће речено, преношење може значити копирање правног текста реч по реч у национални пропис или стављање референце на међународни пропис у националном пропису. Преформулација се преферира ако се жели очувати интегритет националног правног система и дух правног језика. На тај начин могу се изоставити непотребне одредбе и уобличити прописи према националном моделу. Од самог прописа зависи који ће од ових метода за уношење у национални правни систем бити одабран. Опште је правило да се примењује метод преформулације, али је остављено земљама кандидатима да саме о томе одлуче. Преношење се као метод препоручује само код врло дугих врло стручних текстова, као што су неки правилници.

Најзад, ту је културна глобализација као успостављање хуманистичког система вредности као доминантног у контексту глобалног усклађивања права. Културни аспект глобализације је у дебати о глобализацији мање заступљен што не значи да је мање битан. Разлог за то је што је овај аспект глобализације много суптилнији и прикривенији од осталих. По Дабовићу „културну трансформацију савременог света карактеришу контрадикторни процеси: (1) истовремено јачање космополитске културе и културно фрагментовање до нивоа етичких заједница, као и (2) ширење културних образаца из развијених земаља према земљама у развоју, који истовремено имају карактер хуманистичких вредности и масовне културе“ (Дабовић, 1997, 101). По питању карактера система вредности који се преноси из развијених земаља ка земљама у развоју, међу теоретичарима не постоји сагласност. Неки теоретичари сматрају да је последњих деценија 20. и почетком 21. века у најразвијеним земљама у току процес трансформације доминантног вредносног система у правцу

јачања хуманистичких вредности: живот као основна људска вредност, здравље и очување животне средине. Наиме, у развијеним земљама је материјални раст достигао максимум и стога се квалитет више не може мерити растом материјалне производње, већ окретањем новим, нематеријалним вредностима.

Глобално усклађивање права је условљено, поред објективних, и субјективним чиниоцима. Некад је тешко установити разлику међу њима. За разлику од објективних, друштвених узрока, који на усклађивање права утичу углавном посредно, путем правних института, субјективни узроци могу утицати непосредно, одређујући преузимање конкретних правних решења. При томе до изражаја долази интеракција субјективних и објективних узрока, тако што су субјективни узроци детерминисани објективним, односно објективни узроци усмеравају деловање субјективних узрока. У карактеристичне субјективне узроке усклађивања права у процесу глобализације спада најпре „пројекат“ глобализације, односно свесно усмерена акција друштвених група и појединаца у правцу ширења глобализације. Ту је, даље, правно-техничка помоћ коју земљама у развоју обезбеђују развијене земље и међународне владине и невладине организације. И, најзад, правна професија која у процесу глобализације доживљава трансформацију у правцу све веће интеграције на међународном плану. То се чини кроз ширење знања страних језика, коришћење интернета за добијање информација и комуникацију са колегама у иностранству, похађање међународних семинара, саветовања, специјализација и сл.

Усклађивање права на глобалном нивоу најчешће производи позитивне последице на земљу примаоца. Међутим, то је и тло на којем лако „расте“ дискрепанца у свим друштвеним областима, а пре свега у области економије, између развијених држава, с једне стране, и земаља у развоју, с друге стране. Тиме глобално усклађивање права може допринети формализовању неизбалансираног односа ове две групације земаља. Због тога би пут ка успостављању глобалног, пре свега економског, баланса требало да води управо преко измена међународноправних инструмената у правцу повољнијег међународног положаја земаља у развоју. То укључује омогућавање овим земљама да примењују флексибилније програме структуралног прилагођавања и њихов повољнији третман на светском тржишту. Такође, усклађивањем права у политичкој сфери долази до демократизације друштава, али може доћи и до губитка суверености националних држава, што може произвести различите негативне последице на земљу примаоца. Усклађивање права у културној области може допринети уједначавању вредносних система и бољој комуникацији између различитих друштава, али може водити и у културну хегемонију.

3. О утопији

Питање о суштини утопије је питање о смислу човековог живота, о смислу постојања и саморазумевања људског бића у свету лишеном многих претпоставки за потпуни људски живот. Сама реч утопија (u-topos) је грчког порекла и значи не-место, место које не постоји. У ширу употребу ова реч је ушла као наслов књиге Томаса Мора – „Утопија“, која се појавила 1516. године (Мор, 1964, 39–169). Пун назив дела је „De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia“. Морово „нигде“ доживљавамо као збиљско, али недостижно „другде“. По Марксу се у Моровој „Утопији“ већ налази мисао коју ће он три и по века касније формулисати у „Капиталу“, наиме мисао да „царство слободе у ствари почиње тек тамо где престаје рад који је одређен невољом и спољашњом сврсисходношћу; по природи ствари, оно, дакле, лежи са оне стране области саме материјалне производње“ (Маркс, 1948, 711).

Савремена теорија под утопијом, најчешће, подразумева „мисаони делатни узлет над оним што је дато“ (Докнић, 2004, 11). Ванредно важно питање односа стварности и утопије заснива се на Хегеловим појмовима непрекидног развоја због чега је управо тај однос једна од вечитих људских тема. Утопија је могућа и остварива жеља и тежња, коју је на основу закона свеукупног развитка могуће практично остварити, зато што „оно што се никада и нигде није догодило то једино никад не застарева“ (Блох, 1973, 729).

У односу на горње одређење утопије треба учинити извесно појашњење. Наиме, веома је раширена употреба ове речи по којој она означава нешто ништавно и ефемерно, односно сваки онај предлог за реформу који изгледа тешко остварити. Разлог за то је, најчешће, несвесно мешање појмова утопије и утопистичког. „Утопистички појам значи третирање утопије као празне апстракције и њене неприпадности постојећем“ (Докнић, 2004, 31). Замењивањем појма утопијског са утопистичким, утопијско мишљење, као битно револуционарно, проглашава се за апстрактно. Утопија је „представа о нечему што не постоји, али и представа која се ограничава на друштвене релације, на оно што бисмо уз помоћ природних и људских средстава која нам очигледно стоје на располагању, могли да остваримо“ (Густавсон, 1985, 116).

Шта у одређеном случају треба сматрати утопијским а шта утопистичким, зависи од ступња егзистенцијалне стварности. Јасно је да ће они слојеви који заступају постојећи друштвени поредак доживљавати као стварне оне друштвене форме чији су они носиоци, а проглашавати сваку промену за утопистичку. С друге стране, слојеви у опозицији, већ окренути према

новим тенденцијама, нове идеје доживљавају утопијски, значи као нешто што има могућности да се у будућности оствари.

Карактеристика писаних утопија јесте да се дешавају на удаљеним местима, на далеким острвима или у непознатим градовима. Ово се посебно односи на писане утопије из ранијег временског периода до 19. века. За ово постоје одговарајући разлози. Што се острва тиче, оно „ствара осећај уточишта. Живот на острву изазива осећај вечне садашњости, то је непрекидно трајање“ (Докнић, 2004, 25). Осим на острву писци првих утопија слику идеалног друштва смештају међу градске зидине. И за Аристотела и за Платона границе идеалног су биле границе града. Живот у граду је живот у заједници. Град је зидом ограђен од осталог света, сваки субјект има своје место, дужности, циљеве, део је хијерархијске структуре. У граду се налази владар и сва власт, тако да је град инкарнација Космоса.

„Утопијска је она свест која *није* конгруентна са ‘бићем’ које ту свест окружава“ (Манхајм, 1968, 157). Наиме, за објашњавање постојеће друштвене ситуације постоје две врсте идеја. С једне стране су оне које одговарају конкретном друштвеном поретку, „које су конгруентне са стварношћу“, по Мајнхајму „адекватне идеје“ (Манхајм, 1968, 159). С друге стране, постоје идеје које трансцендирају стварност и то су, по истом писцу, идеологије и утопије. У свом делу Манхајм даје дефиницију идеологије као идеје „која *de facto* никакада не остварује своје замисли“ (Манхајм, 1968, 157), а утопије дефинише као идеје којима „полази за руком да постојећу историјску стварност преобразе путем акције у правцу сопствене замисли“ (Манхајм, 1968, 157).

Утопијска оријентација трансцендира стварност мењајући је. Схватање утопије по коме она трансцендира и мења постојећи поредак значајно је по томе што полази од конкретне, историјски одређене егзистенције. Најчешће се водећа утопија јави као жељени сан, фантазија у глави појединаца, да би потом прерасла у политичко хтење широких слојева. Ефикасна утопија не може бити дуже само дело појединаца, већ треба да постане део свести читавих слојева, да их покрене на практичну делатност, јер једино тако могу променити егзистенцију. „Егзистенција рађа утопије, а ове разарају егзистенцију у смеру следеће егзистенције“ (Манхајм, 1968, 166). Ако сваки важећи и делујући поредак назовемо „топија“, онда жељене слике постају утопије онде где добијају револуционарну функцију.

Манхајм разликује четири типа утопијске свести дате у њиховој друштвено-историјској условљености: „а) оргијастички хилијазам анабаптиста, б) либерално-хуманитарна идеја, в) конзервативна идеја и г) социјалистичко-комунистичка утопија“ (Манхајм, 1968, 172–200).

Први наведени тип утопијске свести је екстреман, будући да он сам није стварао историју али се његово присуство одражавало на његове противнике. Наиме, оргијастичко-хилијастички оптимизам је био узрок за појаву конзервативизма и политичког реализма. Овај облик утопијске свести почиње покретом Томе Минцера чија је побуна разбила мисао о хиљадугодишњем царству, о статичности друштва и показала да промене морају да се дешавају сада и овде и потребом за активним деловањем испунила целокупно друштво. „*Апсолутна присутност* јесте стварно и можда једино директно обележје хилијастичког доживљаја“ (Манхајм, 1968, 175). Оно што хилијаста очекује јесте спајање са садашњошћу. Зато његово свакидашње време не испуњава оптимистичко надање у будућност нити романтичко сећање. Овде је реч о ишчекивању, о непрестаној напетости и приправности, због чега се остало време за њега не диференцира.

Утопија либерално-хуманитарне свести јесте идеја, и то не грчко-платонска идеја у њеном статичком и пластичном обиљу као праслика свих ствари, него као пуки регулатив за све што постоји на овоме свету, као формална смерница која је одмакнута у бесконачну даљину са које нас покреће. У Француској током револуције идејна утопија је добила врло оштро контурисан рационални облик. У Немачкој се пут напретка није тражио у спољашњим догађајима, у револуцијама, већ само у унутрашњим својствима и преображајима човека. За разлику од хилијазма, либерална идеја има позитиван став према свакидашњици услед чега либерал критикује али не спаљује све мостове за оним што је сада и овде. Потичући из сфере политике, хуманистичка идеја је испунила све сфере друштвено-културног живота и кулминирала у идеалистичкој филозофији. Носилац нове, модерне био је грађански сталеж који је имао намеру да обори црквено-теолошку слику света. Идеја напретка је окосница либералне идеје и успоставља се чврста спона између циља и егзистенције.

Трећи облик утопијске свести је конзервативна идеја. „Док за хилијастичко доживљавање трајност уопште није постојала, а за либерала само ако се из ње почев од сада рађа напредак, дотле је за конзервативца све што постоји набијено плодном позитивношћу, само зато што је настало полако и постепено“ (Манхајм, 1968, 191). Конзервативна свест по себи не садржи никакву утопију, јер се у идеалном случају по својој структури потпуно поклапа са стварношћу којом влада у сваком датом случају. Тек противкретање опозиционих слојева и њихова тенденција за разарање постојећег доводе, тако рећи споља, до тога да конзервативна свест осети да је њено владање егзистенцијом проблематично, те почиње да у историјско-филозофском смислу размишља о самој себи и да ствара извесну противутопију. Алудирајући на Хегелову Минервину сову, Манхајм

каже да „у случају конзервативне свести Минервина сова заиста почиње да лети само кад се спусти сутон“ (Манхајм, 1968, 188).

Четврти облик утопијске свести по Мајнхајму је социјалистичко-комунистичка утопија. Утопијски елемент у социјализму настао је синтезом свих облика утопије који су до тада постојали у друштвеном простору. Однос према либералној идеји је двојак. Заједништо је у томе што се заснивају на истом циљу, будућем царству слободе и једнакости. Разлика је у томе што је за социјализам тај тренутак потпуно одређен, а то је пропаст капиталистичког система. Конзервативизам одбацује либералну идеју као бесперспективну, чинећи тако основу мимоилажења и са социјалистичком идејом. Разлика социјалистичке утопије у односу на све пређашње је у томе што су оне имале као покретачки принцип спиритуално, док она велича материјални принцип. Марксистичко-социјалистичка свест инсистира на дијалектичкој вези утопије и стварности, да идеја живи у унутрашњој вези са стварним збивањима, али не као „формални и трансцедентни регулатив, него као тенденција која сама себе стално коригује према овој стварности“ (Маркс, Енгелс, 1950, 123).

Средином 20. века преовладавало је мишљење да је време утопија прошло. Основ за ово схватање налазио се у постојању све већег броја људи који су овладали својом егзистенцијом и еволутивним путем ишли ка решавању својих друштвених проблема. Међутим, суштински је нестанак утопије немогућ: „потпуно нестајање утопије значило би преображај целокупне људске природе и људског развитака. Нестанак утопије значи једну статичну објективност у којој сам човек постаје ствар. Тако би настао највећи парадокс који се може замислити, наиме да човек који најрационалније овладава стварима постаје човек нагона, да човек који је након толико дугог развитака, херојског и пуног жртава, достигао највиши степен свести – на коме историја већ није слепа судбина него сопствена творевина – да тај човек са нестанком различитих облика утопије губи вољу за историју а тиме и поглед на историју“ (Манхајм, 1968, 211–212).

Човек мора увек да „нађе оно право ради чега треба живети, бити организован, јер тако пробијамо метафизички конститутивне путеве, зовемо оно што не постоји и уграђујемо у себе све то, тражимо тамо оно истинито, стварно, где ишчезава пука чињеничност – *incipit vita nova*“ (Блох, 1972, 47). Интересантно је Блохово схватање по коме само уметност може да буде утопија. Ради се о уметности у једном специфичном схватању, не о уметности у професионално-радном облику, већ о ономе што се може призвати кроз доброту, музику, метафизику, али се земаљски не може остварити. То је уметност као утопијски принцип великог и трајног остварења бесконачног у коначном.

По критеријуму основног циља који се састоји у промени постојећег стања, „постоје две утопије: систематска и усмерена“ (Viagne, 1985, 141). Логично, систематска утопија настоји да промени читав друштвени систем. Она полази од неке жеље и изграђује једно имагинарно друштво, чија је сврха да ту жељу озакони и оснажи. Усмерена утопија пак настоји да наметне утопијске елементе тамо где се не захтева целовито остварење. Она дејствује истовремено на више тачака и управо тај плуралитет утопијског омогућава решавање стварних проблема без пресије.

Утопија има „три уопштене карактеристике: позитивну, негативну и трансцендентност“ (Tilih, 1985, 150–155). Ова тријада се и даље дели по истом принципу, тако да унутар сваке од ових карактеристика постоје по три особености. Позитивне карактеристике утопије су истинитост, плодотворност и снага. Утопија је истинита јер испољава оно што је унутрашњи циљ човека и оно што представља његово испуњење као личности. Ово одређење је валидно и на личном и на друштвеном плану, јер друштвено одређена утопија губи своју истину ако у исто време не усређује појединца. Плодотворност као позитивна карактеристика утопије значи њену способност да открива могућност за промену. Наиме, остварење утопије је могуће само у напону између прошлости и будућности, у откривању могућности. Тамо где нема антиципирајуће утопије да отвори могућност, постоји стагнирајућа стерилна садашњост. Снага, као трећа позитивна карактеристика утопије, јесте моћ утопије да мења, да преображава дато. Корен утопијске снаге лежи у суштинском, онтолошком незадовољству у свим правцима његовог деловања, економском, интелектуалном и религијском. Сви велики утопијски покрети, као што су хришћански, буржоаски или социјалистички су на тај начин остваривали свој циљ. Носиоци преображаваја, при томе, нису били они чији је основ незадовољства економски, већ они који су целином своје личности довољно снажни да преобрате стварност и постигну напредак али не само у промени економског стања.

Негативне карактеристике утопије се налазе у њеној неистинитости, неплодотворности и немоћи. Свака утопија представља суд онесавршености садашњости као покушај да се из тог стања изађе. Неистинитост утопије је у њеном лажном сагледавању човека, јер она заборавља на његову отуђеност и ограниченост од сопствене немогућности. Жеље које су у утопији нереалне су узрок њене неплодотворности. У томе је извор фантастичних утопија које не потврђују суштинске могућности већ све фантастично преувеличавају. Немоћ, као трећа негативна карактеристика утопије, огледа се у чињеници да негативни садржај неистине и неплодотворности неизбежно води у разочарење. Због негативних

особености, те неиспуњености утопије, остаје празан простор подложен разним утицајима новостворених друштвених група.

Трансцендентност се код утопије јавља утолико што и за њу важи оно што важи за сваку појаву, наиме настојање да се трансцендира јер у супротном постаје затворена у себе, престаје да живи. Утопија се зато увек налази на путу између своје могућности и своје немогућности. Постоји неколико облика трансценденције утопије. Први је делимичан и он се увек задржава на нивоу политичког. Други, виши степен, је радикална трансценденција, која осим политичког обухвата и економске, интелектуалне и религиозне елементе. Трећи ступањ је ступањ визионарског откривања, апокалиптичко откривање нечега што не постоји у историји. Четврти, крајњи вид трансценденције је мистичан. Ту већ и термин утопија није примењив јер испуњавање такве „утопије“ искључује све коначне садржаје. Прва два ступња трансцендентности су првенствено друштвено-политичког садржаја, више реални, тако да утопија у њима испољава своје позитивне и негативне карактеристике. У трећем, а посебно у четвртом ступњу, утопија се приближава мистичној негацији саме утопије. Због трансцендентности која прелази у мистичност на утопију се гледа као на неистину, пориче се њена плодотворност и њена моћ. Истицањем мистичних карактеристика утопије, постиже се пасивност у друштву, слаби револуционарна акција и долази до преовлађивања реакционарног и конзервативног мишљења.

4. Закључак

Повезивање утопије и глобализације на систематски начин не налазимо ни у домаћој ни у иностраној литератури. Стога и наш покушај именујемо „прелудијумом“ у смислу уводног и кратког. Помињање утопије у дискурску о глобализацији има на уму лаичко схватање утопијског као немогућег, неостваривог. „Највећи утопијски пројекат, како свих времена тако и свих историја, назива се глобализација. То што се од прије неких тридесет година одређује као глобализација утопија је свих утопија“ (Јовановић, 2017, 97). Аутор, међутим, остаје на овим „великим“ речима не експлицирајући свој став. Или сведочанство Мандера да су визије које дочаравају заговорници глобализације „непогрешиво позитивне, чак утопистичке: глобализација ће бити лек за све наше болести“ (Мандер, 2003, 6). Срели смо у литератури о глобализацији и помињање утопије али у негативном контексту. Тако, у уводу четвртог дела, малочас наведеног, зборника „Глобализација“, под називом „Кораца према поновној локализацији“, приређивачи Џ. Мандер и Е. Голдсмит налазе да је локална привреда „многа успешнији правац кретања него онај који се тренутно промовише, очигледно утопијски,

глобално централизован, експанзионистички модел“. Или: „Почетна слика о глобализацији као извору светског мира и прогреса изгубила се, уступајући место неким ликовима „црних утопија“ који далеко превазилазе и Орвелова мрачна очекивања“ (Кајтез, 2010, 154).

Када се тематизује однос утопије и глобализације треба, најпре, подсетити на разлику утопијског и утопистичког. Овде остављамо по страни утопистичко где се утопија третира као празна апстракција која не припада постојећем. Утопијско као предлог, пројекат који је тешко остварив, даје такав карактер и глобализацији. Међутим, ту треба чинити разлику између свеоште глобализације и оне која обухвата само поједине области. Глобализација, пре свега свеопшта, тј. она која обухвата све ентитете свих области у којима се појављује – неостварива је. Бар не у скорије време у противуречности света који на разним странама потресају сецесије и ратови. Међутим, ниже степене глобализације и глобализацију у ужим областима могуће је остварити. Ради се о, напред реченој, разлици између системске, односно свеобухватне и усмерене, парцијалне утопије. Друго је питање колико је то сврсисходно. Наиме, постоји један немали круг аутора који сматрају да глобализација води у „ћорсокак“ и да се треба окренути локалном. „Аргументи за промену смерница – то јест за напуштање глобалне привреде у настајању у прилог локализованог, на заједници заснованог, веома уразноличеног привреди – можда и јесу крајње убедљиви, али таква промена очигледно није у интересу мултинационалних корпорација или влада које она доводи на власт“ (Норбег-Хоџ, 2003, 385).

Покушаћемо да у пар редова применимо схватање о карактеристикама утопије на глобализацију као могућу утопију. Што се позитивних карактеристика утопија тиче, видели смо да се оне састоје у истинитости, плодотворности и снази. Негативне су супротне овима: неистинитост, неплодотворност и немоћ. Ове опозитне карактеристике, позитивне и негативне, могу се упаривати и посматрати заједно а није искључено да утопија уопште, па и глобализација као утопија, садржи и позитивне и негативне карактеристике. Глобализација је истинита утолико што испољава испуњење човека као личности, јер човек захтева потпору, заштиту које му нуде организације различитог степена општости. У крајњој линији, човек жели да буде грађанин света. Међутим, глобализација је у извесној мери и неистинита, јер лажно сагледава човека, заборављајући на његову отуђеност. Ово је једна од тежишних тачки критичара глобализације који налазе срећну алтернативу у локалном.

Глобализација је несумњиво плодотворна јер антиципира даље могућности свог развоја. Она је сва у напону између прошлости и будућности, њене жеље су реално остварљиве. Истинска глобализација је далеко од фантастичних утопија које не потврђују суштинске могућности већ све преувеличавају. Колико је утопијска глобализација моћна? Глобализација је моћна, односно снажна утолико што мења дато мењајући и своје облике.

Литература

Блох, Е. (1972). *Дух утопије*. Београд: БИГЗ

Блох, Е. (1973). *Тибингенски увод у филозофију*. Београд: Нолит

Viagne, Ž., N. (1985). Утопија и аутопија. *Књижевна критика* 2/85. 131–150.

Вулетић, В. (2006). *Глобализација: актуелне дебате*. Зрењанин: Градска народна библиотека “Жарко Зрењанин“

Вуковић, М. (2008). Глобализација и екологизам маргинализованих друштвених група. *Изазови и домети савремене социологије друштвеног развоја*. Филозофски факултет у Нишу. 195–209.

Густавсон, Л. (1985). Утопије. *Књижевна критика* 2/85. 108–131.

Дабовић, Д. (2007). *Глобализација права. Усклађивање права у савременом свету*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Јавно предузеће „Службени гласник“

Дабовић, Д. (2008А). Усклађивање права у процесу глобализације. *Анали Правног факултета у Београду*. 1(LVI). 165–180.

Дабовић, Д. (2008Б). Хармонизација права у савременом свету. *Правни живот*. 14(VI)

Докнић, Б. (2004). *О утопији*. Београд: ИГП Прометеј

Јовановић, Б. (2017). *Разумијевање глобализације* www.maticacrnogorska.me/files/69/06%20bojan%20jovanovic.pdf

Кајтез, И. (2010). Да ли је глобализација крива за све несреће садашњег света. *Годишњак ФБ*. 151–172.

Мандер, Џ. (2003). Суочавање са надолazeћим таласом. У Џ. Мандер и Е. Голдсмит (Прир.), *Глобализација* (стр. 5–27). Београд: Clío

Манхајм, К. (1968). *Идеологија и утопија*. Београд: Нолит

Маркс, К. (1948). *Капитал*. Београд: Култура

- Маркс, К., Енгелс, Ф. (1950). *Изабрана дела II*. Београд: Култура
- Мор, Томас. (1964). *Утопија. О најбољем уређењу државе и о новом острву Утопији*. Београд: Култура
- Новаковић, Д. (2012). *Међународни односи и глобализација*. Београд: Задужбина Андрејевић
- Норберт-Хоц, Х. (2003) Промена правца. Од глобалне зависности ка локалној међузависности. У Џ. Мандер и Е. Голдсмит (Прир.), *Глобализација* (стр. 385–404) Београд: Clío
- Печујлић, М. (2005). *Глобализација: два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија
- Tilih, P. (1985). Критика и оправдање утопије. *Књижевна критика* 2/85. 150–168.
- Ренер, К. (1997) *Социјална функција правних института*, Београд: Плато
- Friedman, T. L. (2000). *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Anchor Books

Suzana Medar, LL.D.
Assistant Professor
Faculty of Law, University of Niš

UTOPIAN PRELUDE TO A GENERAL GLOBALIZATION

Summary

From the outset of its development, human civilisation has witnessed different forms of social and political organization aimed at unifying people in respective societies. In general, they mutually differ in quantity and program commitments. At the international level, the subjects of globalization are states. However, globalization has its limitations in terms of failing to ensure the global development. This idea is embodied in the concept of utopia as an unrealized idea which is commonly perceived in modern theory as a philosophical, thought-driven and operationalised “flight” over the given reality. The utopian perception of the world is shattered, to a greater or lesser extent, by secession.

Keywords: state, globalization, utopia.